

GEORG KÜHLEWIND

**A lélek élete
a tudatfölötti és
a tudatalatti között**

Egy spirituális pszichológia alapjai

Fordította: Böszörményi László

Lektorálta: Fenyő Ervin

Tartalom

1. Ismerd meg magad	3
2. Világfolyamatok az emberi lélekben	11
3. A tudatalatti	21
4. Emlékezés és felejtés.....	32
5. A lélek képe	41
6. Utószó	48
Hivatkozások.....	50
Rudolf Steiner hivatkozott művei a GA-számok sorrendjében.....	51
A szerzőről	53

1. Ismerd meg magad

Ismeretelméleti megfontolások

I.

Mások lelki folyamatainak megfigyelése lehetséges ugyan, de nem közvetlenül: a lelki folyamatok *külső megjelenési formáit* tudjuk megfigyelni. Hogy a lélek rezdülései milyen mértékben nyilatkoznak meg, nagymértékben függ az egyéntől és körülményeitől. Amennyiben valamilyen hallható vagy látható módon megnyilatkoznak a viselkedésben, az arckifejezésben, stb., akkor a megfigyelőre hárul a feladat, hogy a megjelenési formát áthassa, helyre tegye, értelmezze. Ehhez kizárólag az önmegfigyelésre, a saját maga által átélt képzetekre, tapasztalatokra és a belőlük nyert fogalmiságokra támaszkodhat. Ez fölveti a kérdést: meg lehet egyáltalán figyelni a lelki jelenségeket, rendelkezünk hozzá kellő autonómiával, a megfigyeléshez szükséges távolsággal – mint az érzékszervi világ megfigyelésének esetében?

A kérdést föltehetjük más formában is: ki az, aki kérdéseket tehet fel és megfigyeléseket végezhet a tudatra vonatkozóan, a tudat milyen instanciája képes erre? Tulajdonképpen ennek kell az első és talán legfontosabb kérdésnek lennie minden olyan pszichológia, sőt egyáltalán minden olyan tudomány számára, ami meg akarja érteni önmagát – mert minden lehetősége ezen alapszik.

Közismert tapasztalat, hogy néha nyitott érzékszervekkel is elszalasztunk egy-egy észlelést, esetleg egyáltalán semmit sem észlelünk, például nyitott szemmel sem látjuk, ami előttünk történik, vagy nem halljuk meg, hogy valaki szól hozzánk. Ez a megfigyelés alapvető fontosságú lenne minden, az érzékelésre vonatkozó tanhoz is, de most minket egy másik, általánosabb szempontból érdekel. Mert ez a jelenség, akár akaratlanul, szórakozottságból lép fel, akár akaratlagosan, egy konkrét gondolatra való intenzív koncentráció mentén, csak szélsőséges megjelenési formája a normális tudat egyik általános képességének: a *figyelem* képességének, annak, hogy figyelmünket akaratlagosan tudjuk szelektíven használni. Másrészt ez a jelenség azt is mutatja, hogy tudatos és akaratlagos figyelem nélkül semmi, vagy csak kevés jut el tudatunkba abból, amit az érzékszervek egyáltalán közvetíteni tudnak.

A tudatos figyelem mindig szelektív; nem észlelünk mindent, ami észlelhető lenne – különben leragadnánk az észleleti világ bármely pontján a végtelen számú és fajtájú érzékelhető részlet miatt –, hanem szelektív figyelmünkkel bizonyos részletekre korlátozzuk észlelésünket. Ezt a szelektivitást mi határozzuk meg, a mi akaratunk; nem előre meghatározott, mint az állatnál; meg tudjuk változtatni. Nézhetek egy tájat vagy egy festményt úgy, hogy egyszer a színességére figyelek, egyszer az alakok mozdulataira, harmadszor az egész kompozícióra stb.

A figyelem jelensége arra utal, hogy a *tudatos szubjektum* bizonyos *autonómiával* rendelkezik az őt érő számtalan benyomással szemben. Ez az autonómia az észlelés szelektivitásától egészen a „benyomások” teljes kizárásáig terjed, noha az úgynevezett „ingerek” által kiváltott fizikai-kémiai folyamatok nyilvánvalóan az utóbbi esetben is lejátszódnak az érzékszervekben, az idegpályákon és az agyban is – mi akadályozná őket?

Ennek az autonómiának köszönhető, hogy az észleleti világgal *megfigyelőként* állunk szemben. Eltekintve olyan kivételes esetektől, mint például az életveszély, az észleleti világ csak olyan

minőségű és mértékű *hatást* vált ki a tudatban, amelyet a tudat beenged. A benyomásoknak nincs kényszerítő erejük, nem váltanak ki cselekvést közvetlenül, tehát nem közvetlen *okai* cselekvéseinknek, hanem a tudatos princípium – az „én” – dönt, hogy történjen-e valami, és ha igen, mi. Ez persze nem vonatkozik a rutinból, reflexszerűen, beidegződésekből fakadó cselekedetekre. Részben ezeknél is tudatos tanulás előzi meg a reflexszerű végrehajtást. Amikor az ember nem megismerésből és döntésből cselekszik, akkor vagy nem emberi módon viselkedik, vagy begyakorolt, valamikor tudatosan választott és tanult reakciókat hajt végre.

Ezek a megfontolások többszörösen is fontosak a pszichológia számára. Velük kell kezdeni annak a megvizsgálását, hogy hogyan lehet megalapozni a lélek jelenségeinek kutatását. Ugyanis:

Pszichológia csak akkor lehetséges, ha van *megismerés*.

Pszichológia csak akkor lehetséges, ha a lelki jelenségek megfigyelésében, megismerésében szabadsággal rendelkezünk.

Az észleleti világ megismerésében az autonómia megvan. Ezt bizonyítja a természettudomány léte – nem a tartalmi, hanem pusztán létezése –, noha ebből a legritkább esetekben vonják le a megfelelő következtetéseket. Rendelkezik-e hasonló autonómiával a kutató tudat a lelki jelenségek megfigyelésében?

A tudat különbséget tud tenni minőségileg különböző elemei, a gondolkodás, az érzés, az akarat és ezek konglomerátumai között. Ez a különbségtevés többé vagy kevésbé tudatos, vagyis ezeket az elemeket többé vagy kevésbé látjuk át és tudunk úrrá lenni rajtuk. Az a körülmény, hogy ezeket a különbségeket a tudat *elszenvedi* – és nem létrehozza – és, hogy a különbségek a világosság mértékében *egy megadott szubjektum* számára léteznek – ez az oka annak, hogy egyáltalán léteznek lelki problémák és létezik pszichológia. Ha minden, amit a tudatban át lehet élni, olyan világos lenne, mint a gondolkodás, akkor lélektanra nem lenne se szükség, se lehetőség.

Ha a gondolkodás tiszta formában lép fel a tudatban, nem keveredik *számára idegen* érzésszerű és akaratimpulzusokkal – a gondolkodást mindig akarjuk, és evidenciáját érezzük^a –, akkor átlátszó önmaga számára. Egyszersmind *meg is figyeli önmagát*: tudja, hogy mit gondol; cselekvés és tartalom egy. Ha ahhoz, hogy tudatosodjon bennünk, amit gondoltunk, szükség lenne egy második gondolkodásra, akkor ennek a második gondolati tartalomnak a tudatosodásához is szükség lenne egy további gondolkodásra, és így tovább, a végtelenségig.

Az öntudat alapja egyrészt a gondolkodás öntapasztaló jellege, másrészt az, hogy tudatosak tudunk maradni a gondolkodásban akkor is, ha kizárjuk az érzékszervi benyomásokat és emlékezeti maradványait.

A gondolkodás tudatosodása önmagának, különbözik az egyéb lelki tartalmak tudatosodásától. Az észleletek mindig a gondolkodás segítségével tudatosodnak, a gondolkodás mondja meg, hogy „mit” észlelek, még akkor is, ha a felnőttél általában észrevétlenül marad ez a gondolkodási folyamat – egyes „filozófiák” erre a figyelmetlenségre épülnek. Annál világosabban látszik ez viszont a beszélni és gondolkodni tanuló gyereknél: nála nem jön létre új észlelés – és számára

^a Vagyis *ez* az akarat és *ez* az érzés kivétel, hozzátartoznak a gondolkodáshoz. De ha bármi más hozzákeveredik, mondjuk, kapzsiságból be akarok csapni valakit, akkor ez az érzés és ez az akarat idegen a gondolkodástól. (A szerző lábjegyzeteit a német kiadásnak megfelelően számokkal jelöltük és a könyv végére helyeztük, kivéve egyetlen *-gal jelölt idézetet a lap alján. A fordító lábjegyzeteit betűkkel jelöljük, és a lap alján helyezkednek el.)

még a legtöbb észlelés új – láthatóan intenzív és intuitív gondolkodás nélkül: meg kell „alkotnia” a megfelelő új fogalmat. A felnőttél ez a ritka, új észleléseknél figyelhető meg; a megszokott észleleteknél a fogalmiság már összenőtt az érzékszervekkel; vagyis a felnőttél a látást olyan fogalomalkotó tevékenység hatja át, ami nem válik számára tudatossá. Ezért tud például „látva” észlelni egy tárgyat, anélkül, hogy tudatosodna benne az értelmi tevékenység. Ha azt mondom: észlelem a gondolataimat, akkor ezt az észlelést nem lehet megkülönböztetni a gondolat létrehozásától, és nem is történik valami más – például az érzékszervek – segítségével, hanem a gondolkodás maga észleli magát eredményeiben.

A gondolkodás és az észlelés olyan lelki tevékenységek, amikben a szubjektum normális esetben autonóm: akarata szerint gondolkodik és észlel. A gondolkodásban az akarat szabja meg a témát is; az észlelésben azonban csak maga a tevékenység akaratlagos, a tartalmat a környezet adja, és akaratlagosan nem lehet megváltoztatni vagy átalakítani. De a figyelem és a távolságtartás jelensége nyilvánvalóvá teszi a szubjektum autonómiáját az észlelésben.

Könnyű észrevenni, hogy vannak olyan lelki tartalmak, amikkel szemben a gondolkodó szubjektum autonómiája korlátozott, vagy egyáltalán nem létezik. Az érzések, érzelmekkel áthatott akarati impulzusok – szenvedélyek – olyan önállósággal rendelkeznek, ami ellen a szubjektum gyakran megpróbál küzdeni, gyakran vereséget szenved vagy belebetegszik a harcba, ami szintén a vereség egy formája. *Érzéseket* – szemben a gondolatokkal – nem lehet közvetlenül létrehozni, és ha betörnek a tudatba, egyáltalán nem lehet tisztán távolból megfigyelni őket, mint az érzékszervi észlelésnél. Szélsőségesen fogalmazva: amikor érzéseink megfigyelhetővé válnak, akkor már általában a hullájukkal, legyöngült képzetükkel van dolgunk. Az érzések intenzitása ettől a lehűlt állapottól a szubjektum ellenállhatatlan leigázásáig terjedő folytonos skálán helyezkedik el, ami fordított viszonyban áll a megfigyelő viszonylagos autonómiájával. Személyeink, hajlamaink, át-nem-látott impulzusaink képzetekkel keveredett érzésekből nyerik erejüket. Könnyen találkozhatunk a *szubjektumtól elvált, önállósodott lelkiségünkkel*, ha például megpróbálunk végrehajtani egy gondolkodási koncentrációs gyakorlatot. Egy egyszerű, ember készítette tárgyra gondolunk, és elképzeljük magunkban. Nem telik bele hosszú idő, és tudatunkban a legkülönbözőbb képzetek és gondolatfoszlányok jelennek meg. Gondolkodás helyett asszociálásba esünk. Az elterelés, ami mindig érzésekkel átítatott asszociatív képekben nyilvánul meg, a lélek önállósult részének műve.

Említettük kezdetben, hogy az észleleti benyomásoktól függetleníteni tudjuk magunkat. Ez két különböző irányból történhet. Az egyik akaratlan figyelmetlenségben, elterelésben, szórakozottságban áll: a tudat világossága csökken. A másik irány abban áll, hogy azért nem észleljük a környező észleleti benyomásokat, mert olyan erősen koncentrálnak akaratlagosan egy magunk választotta témára. Vagyis ebben az esetben a tudat világossága növekedik. Az első esetben, amint ez később felismerhető, a tudat tartalma álomszerű tompasággal és készre formáltan jelenik meg, anélkül, hogy hozzátennénk valamit. A második esetben aktuális, tudatos, világos tevékenység alakítja a tartalmat.

A tudat autonómiája és világossága összefügg: egyszerre növekszik vagy csökken mindkettő. Ez azt jelenti, hogy a megismerési képesség és a tudati tartalmak közölhetősége is párhuzamosan fut egymással.

Ha csökken a világosság a gondolkodásban vagy az észlelésben, akkor ez a megismerési funkciók zavara. Az érzések átélésénél minőségileg más élményről van szó: az érzéseknek nem alanyai vagyunk, hanem tárgyai – ki vagyunk nekik kiszolgáltatva –: nem akaratlagosan

jelennek meg a tudatunkban. Az így fellépő érzések nem *megismerő* elemei a tudatnak – mint a gondolkodás és az észlelés –, nem valami másról, hanem önmagukról tudósítanak, mintha a szem, ahelyett, hogy látna, saját érzeteit – visket, mozog, fáj – közvetítené. Ezekre az érzésekre nem lehet közvetlenül emlékezni, mint a gondolatokra vagy a képzetekre. Ez megjelenési formájukkal függ össze, azzal, hogy mintegy betörnek a tudatba. A gondolatok, észleletek és képzetek mindig csak múltjukban válnak tudatossá – világosan tudatossá. Az érzések ezzel szemben jelenléti elemként lépnek fel – álomszerű, tompa tudatossággal. A gondolkodás, észlelés és képzetalkotás *follyamatát* nem éljük át tudatosan, rajtuk ébredünk fel, termékeikre ébredünk rá. Amennyiben – tudati szintünknek megfelelően – észlelt, képzelt és gondolt világban élünk, észrevehetjük, hogy múlt világban élünk. Érzéseinkben álomszerű jelenlétben élünk, ahogy az olyan váratlan eseményeket is álomszerűen, nem az éber tudat élességével éljük át, amikhez nincs rutinos viselkedési formánk. A differenciált megfigyelés számára tapasztalható, hogy a „jelent” tulajdonképpen mindig utólag konstruáljuk, mint képzetet, a jelen átélésében sohase vagyunk teljesen ébren. A „lélekjelenlét” olyan pillanatnyi, intuitív felébredés a jelenben, amiben – amint ezt utólag visszatekintve néha hosszas megfontolás után megállapítjuk – a lehető legjobban cselekszünk. Az érzésben nem vagyunk elválasztva az átéléstől, a jelenben maradunk, és ezért nem tudunk úgy megfigyelni, mint különben az éber tudatban. Ez adja az érzések melegét, életteliségét, szemben a gondolatokkal, amik elvesztik életüket, miközben múlt jellegűvé válnak.

Az érzések nem közvetítenek közvetlen megismeréseket, arra jellemzőek – a kívülálló számára –, akiben fellépnek, aki átéli őket. Függésben vannak egy olyan lelki területtől, amiben nem vagyunk teljesen se tudatosak, se autonómak. *Hajlamosak* vagyunk ilyen vagy olyan érzésekre: ez a hajlam hozzátartozik lelki természetünkhez, múltunkhoz, hasonlóan, mint a testünk, szervezetünk. Csak éppen a tudatosság szintjét illetően érzésbeli lényünk közepén helyezkedik el a képzetek éber tudata és az alvó tudat között, amivel szervezetünkhez viszonyulunk, amivel benne élünk. Az ember sorsa messzemenően érzésbeli hajlamain nyugodhat. Ez legszemélyesebb részéhez, saját lényéhez tartozik.

Az önmagukra irányuló érzések egy skálán mozognak, a „nekem jó” és „nekem rossz” között. Bennük van egoitásunk centruma. Ezért ezekből az érzésekből hiányzik az univerzalitás, vagyis csak ránk vonatkoznak, másokra nem, nem érthetők, nem kommunikálhatók. Az érthetőség, a kommunikálhatóság a gondolatok jellemzője.

Az *akaratot* általában nem ismerjük tiszta formában. Mindig kapcsolódik egy képzethez vagy gondolati motívumhoz, gyakran érzések is kísérik. A képzetek és az érzések tudatosodnak bennünk, és az akarati cselekvés eredménye, az észlelhető cselekedet is; de maga az akarat nem. Első ránézésre semmi sem utal arra, hogy az akarat is megismerő jellegű lehetne, mint a gondolkodás. Az érzéseknél ez sejthető: a művészeti élményben keletkező érzésnél, vagy az intuíciót kísérő érzésben.

Lelki életünk közönségesen számos összetevő halmazából áll: nem-megismerő érzések, nem-vagy félig-tudatos eredetű akarati impulzusok, lelki szokásformák és mindezeket átszövő gondolati formák keverednek benne. Ebbe a konglomerátumba villannak be néha az *új* gondolatok. Részben ezek is az önmagát érző lelkiség, az ego szolgálatában állnak, de részben a lélek még érintetlen univerzális és autonóm elemét alkotják.

Megkülönböztethetünk a lélekben autonóm funkciókat és olyanokat, amelyek önállósítják magukat a lélek autonóm részétől. Autonóm a gondolkodás és az észlelés – amennyiben gondolkodás járja át –; öntörvényűek az érzések és minden, amikhez ők adják az impulzust:

asszociációk, hajlamok, szenvedélyek és így tovább. Jellegzetes, hogy a lélek autonóm része formamentes, szabad, és ezért bármilyen formát fel tud venni, míg a lélek öntörvényű részei mindig megformáltan mutatkoznak meg: asszociációs láncok, érzelmi formák, ismétlődő lefutású érzeti pályák stb. Ezért a nem-autonóm rész nem is megismerő. A gondolkodás bármilyen gondolatot gondolni tud, az asszociált kényszeres „gondolatok” nem a megismerés mozdulatai.

Az autonómiának egyelőre nyilvánvalóan az az ára, hogy a gondolatok a tudatosodás útján elvesztik erejüket. Minden, ami kapcsolatba kerül a fogalmi világgal, elveszti életét. Ennek az a következménye, hogy ez a gondolkodás – a tükrözött gondolkodás – autonóm ugyan, de nem elég erős ahhoz, hogy uralkodjon az érzéseken, ahhoz meg végképp nem, hogy átlássa, és autonóm módon kezelje a még kevésbé tudatos lelki rezdüléseket. Ez alapvető nehézség elé állítja a pszichológiát, vagy inkább alapvető követelményt támaszt felé. A pszichológus ugyan kívül áll a másik ember érzelmi lényén, de mivel a tükrözött gondolkodáson kívül nem rendelkezik más autonóm lelki funkcióval, kénytelen racionalitása segítségével megpróbálni megérteni a másik lélek nem-rationális elemét – akkor is, ha tudja, hogy a nehézségeket okozó lelki részt nem lehet racionálisan felfogni. Innen ered az analitikus pszichológia sajátos racionalitása, ami detektív módszerekkel próbálja elcsípni a lélek rejtett részét: a tudat apró jeleiből próbál *következtetni* a mögötte álló irracionálisra. A pszichológus csak akkor érthetné meg adekvát módon például az érzelmi életet a maga eleveenségében és jelenléti mivoltában, ha megtanulna magasabb tudati szintekre emelkedni. Erre irányuló törekvéseknek, vagy ilyen módszereknek azonban nyoma sincs a pszichológiai irodalomban.

Eddigi megfontolásainkban rámutattunk a pszichológia és a pszichológus paradox helyzetére. Ahhoz, hogy adekvát képzeteket és fogalmakat alkothassunk az autonóm tudattól önállósult lelki jelenségekre vonatkozóan, elkerülhetetlen lenne a mélyreható *introspekcio* gyakorlatának kialakítása. A nem-autonóm forrásból származó lelki jelenségeket – az érzéseket, a nem világos eredetű akarati impulzusokat – a pszichológusnak *megfelelő, tudatos, értés-jellegű* képességgel kellene befogadnia, hasonlóan ahhoz, ahogy a másik ember gondolatait a gondolkodással – illetve a gondolatérzéssel – befogadja. Ennek az újonnan megszerzendő értés-jellegű képességnek egyrészt legalább olyan világosnak kell lennie, mint a gondolkodásnak, másrészt meg kell felelnie az érzések eleveenségének, melegségének, folyékonyságának, kevésbé elhatárolt, egymásba átalakuló lényének. Ezt a feladatot adott képességeink nem tudják megoldani – az autonóm, de dialektikus, ésszerű gondolkodás nem alkalmas rá. Tömören kifejezve: érzéseket csak érzéssel lehet lényegükig hatolóan megismerni, de olyan érzéssel ami „lát”, a valóságot érzi, nem önmagát. Ahogy a gondolkodás lényegét tekintve „beszél”, úgy kellene kialakítanunk a „beszélő” érzést, ami mond nekem valamit – ami megismerés. Ahogy a gondolkodás, azzal, hogy nyitottan belemerül a *nyelv elemébe* – nem egy konkrét nyelv szavaiba – *világfolyamat*, ami az egyénben tükröződik, individualizálódik, majd elhal, így kellene az érzésnek olyan nyelvvé emelkednie, ami folyékony, nem rögzített, de épp ez által hűbb a valósághoz. Hasonló a helyzet az akarattal.

A következő fejezetben visszatérünk erre a fejlődési lehetőségre. Most előbb megpróbáljuk fogalmilag vázolni ennek a fejlődésnek a jellegét.

II.

A pszichológusok fent említett feladata ugyanaz, mint amit az antik mondás első ránézésre talán igénytelenebbnek tűnően így fogalmaz meg: „ismerd meg önmagad”^b. De könnyű felismerni benne az ellentmondást. Ki ismerjen meg kit? Ha megismerően fordulok önmagam felé, a megismerő azonos azzal, akit meg akar ismerni: utóbbi éppen *megismerő*, éppen a megismerés tevékenységét fejt ki. A nehézség abban áll, hogy tudatosak maradjunk a megismerés *folyamatában*, mert a közönséges tudat mindig a megismerési tevékenység *után* ébred fel, mint az eredmény tudata – például a gondolt tudata. „Ismerd meg önmagad” – ez a mai embernek mindenekelőtt azt a feladatot jelenti, hogy élje át önmagát, mint megismerőt, a megismerési tevékenység közben, nem utána. Az antik korban ez a mondás még más célokra is utalhatott. A mai ember apollói feladata, hogy múlt tudatából világos jelenléti tudatra jusson. A hétköznapi tudat az egyik oldalon találkozik kompetenciájának azzal a határával, ahol a normális érzéslény kezdődik. Mögötte átláthatatlan mélységbe terjed egy tudatalatti terület: ez a pszichológia területe, és a pszichológia ezen kívül csak a hétköznapi tudatot ismeri. Ha az emberi léleknek csakugyan ilyen lenne a szerkezete, akkor a pszichológia feladata kilátástalan lenne. Föl kell tenni a kérdést, hogy szerezhet-e az éber tudat másféle határtapasztalásokat is. Olyanokat, amik arra indíthatják, hogy módosítsa a lélekről alkotott dichotóm képet, és amik egyszersemind megnyitják a hozzáférést olyan magasabb megismerési képességekhez, amiknek ereje nem marad el a tudatalatti terület erejétől.

Ilyen határtapasztalásokra akkor juthatunk, ha a megismerési folyamatok irányában teszünk eleget az „ismerd meg önmagad” felhívásnak, vagy legalábbis afelé törekszünk. A lélek sötétségeivel való foglalkozáshoz nem rendelkezünk elég erővel. Ha figyelmünket inkább a megismerési folyamatok felé fordítjuk, akkor a tudat peremén földereng a tudat világos hemiszférája is. Ezek a peremtapasztalások olyan területre utalnak, ami világosabb a hétköznapi tudatnál. A kutatónak feltűnhet, hogy hiszen a közönséges tudat észre tudja venni saját múlt jellegét.

Ebből fontos következtetéseket vonhatunk le. Létezik múlt egy *abszolút* múlt tudat számára? Éppen úgy, ahogy egy abszolút determinált tudat sohase vehetné észre, hogy determinált – hiszen mindig determináltsága mentén haladna, soha nem térhetne el tőle –, ugyanúgy lehetetlen, hogy egy teljes mértékben múlttal teli tudat észrevegye és kimondja saját jellegét. Múlt csak a jelen számára létezik. Ha a jelenléti elem nem is éli át magát tudatosan, mégis ott van a hétköznapi tudat *fölött*, ő az, aki rálát a múltra, a tudat folyamatosan termelt termékeire. Ennek a jelenléti elemnek tehát közel kell lennie a hétköznapi tudat szintjéhez. Az új ideák, intuíciók és gondolatok lehetősége erre a közeli jelenlétre utal. A múltból nem eredhet semmi új. Egészen különösen hangsúlyosan utal erre az elemre, mint az intuíció forrására, ha megfigyeljük, ahogy a gyerekek megtanul beszélni és gondolkodni.

Egészen más peremélmény világosodik meg az introspekció számára, ha a gondolkodó felteszi magának a kérdést: miben különbözik egy gondolat egy értelmetlen, de nyelvtanilag és szintaktikusan korrekt, mondatszerű szó-lánctól? A különbség kizárólag a gondolatok logicitásában, evidenciájában van. A racionális gondolkodás azonban ezen a megállapításon nem jut túl. Elvileg lehetetlen számára, hogy leírja, megmagyarázza az evidenciát, vagy akár csak jellemzőit kimerítően leírja: mert mindehhez már használnia kellene.

^b Az Apollón istennek szentelt Delphoi jósda egyik jelmondata.

A gondolkodás önmagától követi az evidenciát, a gondolkodást az evidencia érzése vezeti a gondolkodóban. Ez nem önmagát érző érzés, azt „érzi”, hogy valami logikus-e vagy sem. A logika tudománya nem a priori szabja meg a logikus gondolkodás normáit, hanem a posteriori írja le őket, aszerint, ahogy a gondolkodás csinálja. Ha nem így lenne, ha előbb meg kellene tanulnunk logikusan gondolkodni, mondjuk a tudománytól, akkor az előtt a nehézség előtt állnánk, hogy meg kellene értenünk a logika tudományát vagy tanítását, noha még nem tudunk logikusan gondolkodni. A gondolkodás még észre tudja venni saját „hogyanját” – hogy egyáltalán van „hogyanja” –, de „megmagyarázni” nem tudja. Aki belső figyelmével a megismerő emberi lény alapelemeként ismeri fel az intuícióra – a közvetlen értésre – való képességet, az felismeri ennek az elemnek a rokonságát az evidenciával. Ugyanehhez a területhez tartozik az az alig észrevett jelenség, hogy ha a gondolkodás *újat* gondol, mindig *improvizál*: nem tudhatom előre, hogy mit fogok gondolni; mert ha tudom, akkor már gondoltam is.

Ez utóbbi peremélmények konkrétan utalnak azokra a forrásokra, amikből a tudat megismerési erőit meríti. Ezekből származik minden, ami intuitív, ami ős-értés. Az *értés* képességének már ott kell lennie, mielőtt bármit is „megmagyaráznánk”. Ezért ennek a forrásvidéknek úgy kell megjelenie a hétköznapi tudat számára, mint ami világosabb, vagy magasabb értelemben véve *beszélő*, szó-jellegű szféra, ami még nem tartalmaz semmi gondolatot, hanem a lehetőséget, hogy bármit gondoljunk. Ezt a birodalmat úgy jellemezhetjük, hogy nem struktúra nélküli, de nincs semmilyen adott formája, magában hordozza az erőt és a képességet, hogy bármilyen formát fölvegyen.

Közismert, hogy az arisztotelészi kategóriákat nem lehet se elmagyarázni, se valahogy „levezetni”. Nem úgy jönnek létre, hogy mondjuk számos megfigyelés alapján absztraháljuk őket, mert már a megfigyelések összetartozó csoportokhoz rendeléséhez is szükség van rendező elvre – és éppen ez a kategória. A „lét” kategóriája nem úgy jön létre, hogy megfigyelek számos létező dolgot, mert ahhoz, hogy létezőként ismerjem fel őket, már rendelkezniem kell a „lét” kategóriájával, ha esetleg nincs is még hozzá megfelelő nyelvi kifejezésem. A kategóriák teljesen intuitíven jönnek létre, és csak utólag válhatnak „absztrakttá”, ami azt jelenti, hogy már nem éljük át, megfogalmazzuk, szavakba öntjük őket, és közben elvesztik életüket, hogy hozzáférhetővé váljanak a hétköznapi tudat számára. Filozofikus – intuitív – természetű embereket mindig újra lázba hozhatnak, lelkesíthetnek, életre kelhetnek bennük. Élő ideákként gondolkodásunk, világnézetünk tartópilléreit, alapszerkezetét adják.

Akárcsak a kategóriák, minden új gondolat, új idea, új értés, minden teremtő mozdulat is a jelenlét életéből fakad. Ha megpróbáljuk elképzelni ezt a forrásvidéket, az a leglényegesebb, hogy közelebb kell állnia az értéshez, a világosságához, a szó-jellegűséghez, mint bármi, ami belőle fakad, mint a hétköznapi vagy a tudományos tudat. Ez a gondolat, hogy az értést nem lehet a nem-értésből levezetni vagy vele megmagyarázni, vagyis „megérteni”, sok mindennek ellentmond, ami ma tudományosságnak számít, a tudomány azonban maga bonyolódik ellentmondásba éppen ezen a ponton. Csak egyszer kell teljes következetességgel végiggondolni, hogy szó, szó-jellegűség nem jöhet létre véletlenül, „beszélő” alany nélkül, és ilyen alany nélkül meg sem lehet érteni a szót. Amennyiben a hétköznapi tudat megismerési képességei egy „értőbb” elemből származnak, amit a tudat közönségesen csak, mint peremélményt tud érinteni, annyiban ezt az elemet *tudatfölöttinek* nevezhetjük. Ha a pszichológus ki akarja kutatni és meg akarja érteni az autonóm területet alulról határoló, önállóvá vált formákból álló lelki területet, akkor segítségül kell hívnia a tudatfölötti erősebb

és mélyebbre hatoló megismerési erőit. Mivel ezek élnek és a jelenlétben vannak, ezért adekvát eszközöket nyújtanak a tudatalatti gyógyítására.

Ha a lelkiség megfigyelője észreveszi és elismeri a tudatfölötti létezését, akkor másképp tekint az emberi lélek tájaira, mint általában a pszichológia teszi. Felismeri, hogy a léleknek három összetevője van: a *tudatfölötti*, a lélekbe leérő szellemiség, a megismerési képességek forrása; a *tudatosság*, melynek magját az autonóm gondolkodás, a szellemiség individualizált képmása alkotja; és a *tudatalatti*, a lelki szokások, formák, viselkedésformák képződményei, amelyek függetlenedtek a tudatosságtól, amelyek léte és eredete közvetlenül nem tudatos. A tudatfölötti formamentes – éppen ezért megismerő; minden forma lehetősége –, a tudatalatti viszont formákból áll, amelyek bizonyos mértékig ugyan folyékonyak és változékonyak, de nagyon szívósak is, és konzerválják önmagukat. Mivel a középső, tudatos terület a múlt világa, ezért a pszichológia csak a tudatfölötti erőire támaszkodhat, ha a tudatalattihoz közeledik. Mivel a tudatalatti „tartalmait” legfeljebb álomszerűen jutnak el a tudatba, ezért nem teljesen halottak, mint a középső terület. – Ez eljuttat az emberalatti sárkány-természet emberfölötti, isteni legyőzőjének képéhez.

A lélek kutatásának ezek szerint az az előfeltétele, hogy a kutató kiterjessze tudati képességeit abba az irányba, ami közönségesen tudatfölötti: *ezekkel* a képességekkel behatolhat arra a területre, ami a közönséges tudat alatt helyezkedik el. Ez azt jelenti, hogy a szellemi iskolázás útjára kell lépnie, úgy, ahogy minden korban gyakorolták a kornak megfelelő módon, és ahogy a mai embernek szólóan Rudolf Steiner szellemtudománya leírja, mint a gondolkodás, az érzés és az akarat iskolázását, az észlelés átalakulási lehetőségét. A pszichológus a gyakorlatban persze nem napolhatja el tevékenységét addig, amíg meg nem szerezte ezeket a képességeket. De messzemenően segítségére válik, ha új és megfelelő fogalmakat alkot a lélekre és a lelki jelenségekre vonatkozóan, és megtanulja adekvátabban megismerni a lelki jelenségeket. A „megfelelő” fogalmak minőségileg különböznek a közönséges tudat fogalmaitól, és a tudományos fogalmaktól is: az ilyen fogalmak élőbbek, folyékonyabbak, változékonyabbak és átfogóbbak, anélkül, hogy veszítenének világosságukból. Ilyen fogalmakat olyan kutatási eredmények *adekvát megértésén* keresztül alkothatunk, amelyeket olyan valaki közölt fogalmi formában, aki már rendelkezik magasabb megismerési képességekkel. Annak, aki ilyen kutatásokról szóló közléseket fogad be, óvakodnia kell attól, hogy közönséges és megszokott fogalmi sémái segítségével akarja őket megérteni: így csak félreérteni lehet őket, amire számos példa van. – A továbbiakban megpróbáljuk a fenti értelemben vázlatosan leírni a lelki funkciókat, az észlelést és azt, hogy hogyan fejleszthetjük őket tovább. Ez a leírás arra is szolgálhat, hogy begyakoroljuk rajta tágasabb fogalmak alkotását.